

UDK: 821.163.4.09-31

Lalić M.

Pregledni rad

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.radoman@icjk.me

LALIĆEVI ROMANI U INTERPRETACIJI KRSTA PIŽURICE

U ovome prilogu dat je osvrt na doprinos Krsta Pižurice proučavanju romana Mihaila Lalića. Pižuričin naučnoknjiževni prosek karakteriše svojevrsni metodološki eklektizam. Po širini zahvata, globalnoj koncepciji, prosudbi vrijednosti i sl. njegove studije nesumnjivo pripadaju istoriji književnosti, no na mikroplanu, u analizi pojedinih fenomena književnoumjetničkoga teksta, ocjeni i lucidnome zapažanju, njegovi radovi bliži su književnokritičkome diskursu. U cjelini uzev, Pižuričin doprinos konstituisanju moderne književne montenegrizike od višestrukoga je značaja. Nema sumnje da je njegova uloga u kritičkoj valorizaciji Njegoševa, i posebno Lalićeva djela, izuzetno velika no ne treba smetnuti s uma ni druge segmente njegova rada, kao što su postojano i marljivo naučno bavljenje crnogorskom poetskom tradicijom, od Njegoša i Stefana Perovića Cuce do savremenih pjesnika.

Ključne riječi: *crnogorska književnost, Krsto Pižurica, Mihailo Lalić, istorija književnosti, roman*

Nauka o književnosti u Crnoj Gori puni zamah dobila je s generacijom autora koji su šezdesetih godina XX vijeka iskoračili na književnokritičku scenu. Riječ je o autorima koji su crnogorskoj književnosti pristupili kao autohtome entitetu, praveći otklon od predrasuda kanonizovanih međuratnom građanskom naukom i ovladavši recentnim književnoteorijskim saznanjima i pristupima književnome djelu. Jedan od najagilnijih sudionika fundiranja moderne književne montenegrizike jeste Krsto Pižurica. Potvrđuje to spisak od 19 samostalnih knjiga, 11 priređenih izdanja i oko 200 naučnih i stručnih radova iz oblasti nauke o književnosti publikovanih u crnogorskoj i jugoslovenskoj periodici. No iako je spektar Pižurićinih interesovanja širok, ne ograničavajući se čak ni samo na južnoslovensku interliterarnu zajednicu, u njegovu fokusu dominantno je crnogorska književnost, ili još uže – dva njena klasika, Petar II Petrović Njegoš i Mihailo Lalić.

Krsto Pižurica¹ rođen je u Donjem Lipovu kraj Kolašina 1927. godine. Osnovnu školu završio je u rodnome mjestu, nižu gimnaziju u Kolašinu, a srednju školu u Herceg Novome. Studij književnosti okončao je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1953. godine. Na istome fakultetu 1974. godine odbranio je magistarski rad *Strukturiranje ženskih likova u Njegoševu djelu* pod mentorstvom Tvrtka Čubelića. Doktorirao je na Filozofskome fakultetu u Nikšiću s temom *Pjesnička slika vode u prozi Mihaila Lalića*, 2002. godine. Pižurica je radni vijek proveo u prosvjeti, najprije kao profesor gimnazije u Kolašinu i Bijelom Polju, profesuru je nastavio na Učiteljskoj školi i Pedagoškoj akademiji u Nikšiću, a potom bio direktor Tehničke te profesor i direktor Hemijsko-tehnološke škole u Podgorici. Šezdesetih godina XX vijeka javlja se prilogima u južnoslovenskoj periodici, u početku pedagoško-metodičkoga usmjerenja, a već od sredine te decenije i radovima iz domena nauke o književnosti. Premda se njegov književnokritički i književnoistorijski rad kontinuirano može pratiti od šezdesetih godina minuloga vijeka, prva Pižuričina knjiga, *Studije i paralele*, pojavila se tek 1987. najavivši izuzetno plodan period u okviru koga će od 1992. godine do danas objaviti čak 18 knjiga, što monografskoga karaktera što zbirke studija i oglada iz oblasti istorije književnosti i književne kritike.

Gotovo da nema ni jedne knjige Krsta Pižurice u kojoj se ne nahodi prilog o Petru II Petroviću Njegošu ili Mihailu Laliću. Ta dva pisca opsesivna su tema ovoga autora i on im se vraća već više od pola vijeka različitim povodima. O tematski razuđenome, poredbeno zasnovanome Pižuričinu njeošološkome opusu meritoran sud izrekao je književni historičar Radivoje Šuković u radu „Njegoš i Njegoševo književno djelo u radovima Krsta Pižurice“: „Sa dvadeset naučnih radova o Njegošu, objavljenih u posljednje četiri decenije, Krsto Pižurica je našao svoje mjesto u njeošologiji. Na tom mjestu on se predstavio u mnogo čemu originalnom tematikom, kojoj je i prisustvo Njegoševa djela u duhovnom životu Crne Gore. U njegovom naučnom radu ispoljena je i tendencija da se proučavanje Njegoševa djela usklađuje sa savremenim smjerovima u nauci o književnosti, a radovi koji pripadaju književnoj kritici poprimili su formu esejističkog izlaganja.“² Taj dio Pižuričina opusa objedinjen je knjigom *Njegoš i oko njega*, publikovanom 2011. godine.³

¹ Biografski podaci preuzeti su iz: Dušan Martinović, „Krsto R. Pižurica“, *Portreti IX*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2006, str. 268–292.

² Radivoje Šuković, „Njegoš i Njegoševo književno djelo u radovima Krsta Pižurice“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 1, Podgorica, 2005, str. 237–238.

³ Krsto Pižurica, *Njegoš i oko njega*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011.

Ako se o Njegošu Pižurica oglašavao periodično, ukazujući na manje proučene aspekte njegova djela, slabije osvijetljene odnose sa savremenikima ili recepciju Njegoševa djela u crnogorskoj književnosti, Lalićem se bavio, reklo bi se, sistematičnije, ne propuštajući da osvrto ili studijom proprati gotovo svako Lalićevo izdanje, čak i one segmente njegova djela kojima kritika tradicionalno nije poklanjala dovoljno pažnje, poput poezije i esejističkih i kritičkih članaka ili verzija njegovih romana. Tim se svojim angažmanom Pižurica nametnuo kao seriozan i pouzdan istoričar književnosti i književni kritičar, a uz Branka Popovića i Radomira Ivanovića i nesumnjivo najbolji poznavalac i autoritativni proučavalac Lalićeva djela. O tome segmentu Pižuričina rada Slobodan Kalezić je zapisao: „Baveći se djelom Mihaila Lalića, Krsto Pižurica je došao do svoje prave, reklo bi se neiscrpne teme. Pomno i precizno iščitavajući umjetničke tekstove ovog pisca, razvijao se u kontinuitetu i pokazao sva svoja svojstva u funkciji književnog kritičara. (...) U Lalićevom djelu dobio je ovaj kritičar medij za demonstriranje svoje stručne i naučne aparature, kao što je i Lalić dobio u njemu jednog od najdragocjenijih istraživača analitičara.“⁴ Pižurica je Laliću posvetio pet monografija, četiri priređena izdanja i čak tridesetak studija, eseja i osvrta. Bez pretenzija da obuhvatimo tako bogat i raznorodan korpus, mi ćemo u ovome osvrtu nastojati da Pižuričin naučnoknjiževni postupak osvijetlimo na primjeru studija posvećenih, po sudu kritike, najznačajnijim Lalićevim romanima – *Zlom proljeću*, *Lelejskoj gori*, *Hajki*, *Svadbi* i *Ratnoj sreći*. Donosimo ih redom koji ne prati niti redosljed publikovanja romana niti postupnost nastanka studija, već hronologiju predstavljenih događaja u Lalićevim romanima, redom koji je sam Pižurica uspostavio koncipirajući knjigu *Poetika romana Mihaila Lalića*.

Opsežnom studijom „Dode tako jedno zlo proljeće i sve pokosi (Struktura i kompozicija romana *Zlo proljeće*)“ Pižurica je ponudio cjelovitu analizu prvoga dijela Lalićeve trilogije čiji je junak Lado Tajović. Polazeći od namjere da Lalića predstavi kao „pjesnika revolucije“, autor najprije definiše poetičke i žanrovske okvire *Zlog proljeća*, definišući ga kao klasični realistički roman, uz opasku da roman donosi novine u kompozicionoj ravni „s obzirom na tematsku dvokološečnost“, fakturu i razgranavanje umjetničkog postupka. U tipološkome pogledu, pak, Pižurica *Zlo proljeće* smatra melanholičnim romanom, „romanom tragedije čovjeka u prostoru i vremenu“.⁵ Posebnu pažnju autor studije poklanja centralnoj predmetnosti romana – Ladu Tajoviću. Sa-

⁴ Slobodan Kalezić, „Krsto Pižurica i disertacija o Laliću“, u knjizi: *No – lit. Ogledi i fragmenti o crnogorskim piscima dvadesetog vijeka*, Centar za kulturu Nikšić, Nikšić, 2007, str. 311–312.

⁵ Krsto Pižurica, „Dode tako jedno zlo proljeće i sve pokosi (Struktura i kompozicija romana *Zlo proljeće*)“, *Njegoš i Lalić*, Unireks, Podgorica, 1994, str. 80.

gledava Tajovića u kontekstu istorijskih prilika u kojima je stasavao i s kojima se suočava, ali ga osvjetljava i kao medijum, osobito s obzirom na prisustvo pripovjedačke situacije u prvom licu, preko koga se čitalac upoznaje s istorijskim, socijalnim i kulturnim prilikama u Crnoj Gori pred i na samome početku Drugoga svjetskog rata, odnosno s istorijskim fatumom crnogorskoga čovjeka. Analizu Lalićeva romana, s posebnim osvrtom na njegova junaka Lada Tajovića, Pižurica razvija postepeno, otvarajući jedan za drugim problemske aspekte tematski i idejno kompleksne Lalićeve proze, ne propuštajući da pojedina zapažanja i ocjene proprati primjerima iz teksta. Time ne ostavlja prostora mogućim primjedbama koje se često srijeću na račun obimnijih kritičkih tekstova da klize u prostor učitavanja. Pižurica Lalićeva junaka prati kroz minuciozne analize njegova odnosa s drugim likovima u djelu, njegova psihološkog sazrijevanja, socijalnoga i porodičnoga okruženja, ljubavnoga života i sl. često uočavajući motivske paralele s djelima iz svjetske, južnoslovenskih ili crnogorske književnosti, ukazujući i na Lalićevo uspješno kompoziciono rješenje kojim se paralelne narativne linije romana ne udaljavaju jedna od druge već egzistiraju paralelno, kao jedinstvena cjelina posredovana perspektivom glavnoga junaka, Lada Tajovića. Motivima koji zahtijevaju veću pažnju, poput motiva seoskoga života, gladi, nasrtaja na siromašnu zemlju, siromaštva, školovanja seoske omladine, praznovjerja i sl., Pižurica poklanja više prostora pokazujući vještinu društveno-istorijske kontekstualizacije koliko i umješnost tumačenja izrazito socijalno motivisane Lalićeve proze. Kao poseban kvalitet Lalićeve proze Pižurica ističe njenu liričnost i, s tim u vezi, važnu funkciju koju pjesma igra u njenoj strukturi. Motiv izdaje i osvete, kao prepoznatljivo obilježje crnogorskoga istorijskoga usuda, kako primjećuje Pižurica, u Lalićevim romanima, pa tako i u *Zlom proljeću*, dobio je toliko oblika da bi se, paradoksalno, mogao tretirati kao nacionalni fenomen: „Tmurne stranice o izdaji, osvetama i međusobnom ljudskom obračunu uklopile su se u sižejne tokove *Zlog proljeća*, a način spominjanja tih zala stilski se stopio s melanholičnim izrazom koji nosi prevagu u djelu.“⁶ Ne propušta Pižurica ni da ponudi svojevrstu tipologiju književnih likova koji se javljaju u *Zlom proljeću*, detaljno analizirajući desetak likova koji pripadaju tipu reljefnih i u pregledu skicirajući one tek nagoviještene, od kojih će neki dobiti veći prostor u drugim Lalićevim djelima. Nakon što je posvetio značajan prostor analizi likova Pižurica prelazi na postupan opis kompozicije djela, ne propustivši da manirom pronicljiva kritičara ukaže i na manjkavosti u strukturi – poput mjestimičnog razvlačenja radnje bez narativnoga opravdanja. Dotakavši se u završnoj cjelini i filozofije života u Lalićevu romanu, Krsto Pižurica iscrpnu analizu zaključu-

⁶ Isto, str. 149.

je riječima: „Lalić je romanom *Zlo proljeće* realistički zahvatio početne dane rata na našim prostorima, odnosno predustaničko vrijeme na području Lima 1941. godine. Mi roman shvatamo dijelom velike ratne freske koju je Lalić naslikao u svom bogatom djelu i jednim od najznačajnijih njegovih ostvarenja. To je široka slika relativno složene konstrukcije, u kojoj je preplitanjem prošlosti i sadašnjosti data geneza glavnog junaka romana i njegovo raspoloženje u praskozorju ustaničkih dana. (...) Mi roman vidimo kao djelo velikog zahvata života, fabulom i sižeima vezano za određeno geografsko područje koje se poznaje po Limu, Trepči, Novšićima, Plavu, kao i metaforu šireg značenja, djelo oblikovano primjerenim pjesničkim jezikom i stilom, prema tome i jednim od značajnih ostvarenja Mihaila Lalića.“⁷

Za studiju „Tragika i trijumf. O *Lelejskoj gori* Mihaila Lalića“, svojevremeno publikovanu u formi monografije, već je u literaturi rečeno da je „najiscrpnija dosad ostvarena analiza ovog prestižnog Lalićevog romana i najobimniji rad o njemu.“⁸ Odredivši u uvodu mjesto *Lelejske gore* u hronološkome nizu opisanih zbivanja u Lalićevu djelu, Pižurica temeljitu analizu poetika romana raspoređuje u 24 poglavlja. Svaka od tih cjelina posvećena je po jednome problemu vezanom za žanr, hronotop, likove, kompoziciju, narativne strategije, interliterarne nivoe, simboličke slojeve i dr. elemente poetike najznačajnijega Lalićeva romana. Pižuričin pristup Lalićevu djelu metodološki se oslanja na teorijske pretpostavke ruskoga formalizma, strukturalizma, stilistike i dr. književnoteorijskih škola i pristupa čiji je predmet interesovanja isključivo književni tekst. Pritom kod Pižurice nema metodološkoga dogmatizma, uočljivog kod nekih savremenih proučavalaca Lalića, već se teorijski rakurs prilagođava živoj materiji teksta, što njegovu analizu čini koliko utemeljenom i preciznom, toliko i aktuelnom i prijemčivom i širem krugu čitatelja. Raspravu o žanrovskome određenju *Lelejske gore* Pižurica lakonski razrješava, ne zanemarujući ono što su i drugi renomirani autori kazali na tu temu: „Mi mislimo da je to *ratni roman* (u značenju ratne tematike) u kome nije data kopija života naznačenog područja već *kondenzovan život tog područja u svim njegovim elementima*. Lalić je taj život dobro poznao, primio ga, ali ga iz sebe vratio u vidu umjetničke tvorevine koja pripada samom vrhu romaneskne proze. (...) To je *sociopsihološko-istorijska studija* – protkana ljubavnim doživljajima glavnog junaka, koji su njegov osnovni oslonac u društvenu reintegraciju i povratak u normalne tokove života.“⁹ Gotovo da nema nijednoga bitnijeg segmenta djela kome Pižurica u toj svojoj studiji ne posvećuje pažnju,

⁷ Isto, str. 192–193.

⁸ Slobodan Kalezić, isto, str. 312.

⁹ Krsto Pižurica, *Tragika i trijumf. O Lelejskoj gori Mihaila Lalića*, KPZP, Podgorica, 1996. str. 13–14.

analizirajući čak i manje sižejne činioce kakvi su pojedini motivi. Ukazujući na značaj tih motiva na kojima dobrim dijelom izrasta struktura romana, Pižurica posebno analizira fenomene neprijatelja, gladi, straha, podjela, izdaja i osvete. U analizi nekih motiva, poput gladi, Pižurica poseže i za paralelama iz južnoslovenskih književnosti, a opsežniji ekskurs posvećuje Njegošu, što, s obzirom na Lalićev odnos prema tome piscu, obogaćuje studiju vrijednom interliterarnom kontekstualizacijom. U tematsko-motivskoj i osnovi kompozicijske strukture *Lelejske gore*, primjećuje Pižurica, jeste život partizanske gerile na području ševeroistočne Crne Gore, odnosno na planinske dijelu koji gravitira Limu. No centralna predmetnost romana, baš kao i u *Zlom proljeću*, jeste Lado Tajović, istovremeno i narator i lik posredstvom čije se svijesti upoznajemo s događajima prikazanim u romanu, ali i lik znatno kompleksnije strukturiran nego u *Zlom proljeću*, čemu nesumnjivo doprinosi ambijent rata, gerile i samoće s kojima se suočava u romanu. Pižurica Lalićeva junaka i njegovo psihološko sazrijevanje prati postupno, osvjetljavajući njegov odnos s drugim likovima, društvenim ambijentom, ali i sa samim sobom i halucinantnim krizama koje prolazi u uslovima izdvojenosti i beznadežnih prilika posebno naznačavajući motive samoće, snova, halucinacija i fantazije. „Lalić je Lada Tajovića u *Lelejskoj gori* strukturirao na dvijema temeljnim odlikama njegovog bića: stoičkom podnošenju nevolja i borbi protiv tiranije, koja se (borba) ovdje javlja u žudnji za osvetom.“¹⁰ Ni analiza strukturiranja lika Lada Tajovića nije mogla proći bez uspješnih paralela s Njegoševim likovima. Analize, što je prepoznatljiv manir ovoga kritičara, bogato ilustruju citati koji ih potkrepljuju, a to, istina ponekad, narušava konzistentnost izlaganja. Motivu đavola u *Lelejskoj gori* Pižurica je posvetio cijelo poglavlje, koje svojim obimom, strukturom i komparatističkim uvidima može stajati i kao zasebni književnokritički ogled. Ovoga puta pisac čije djelo se poredbeno sagledava nije Njegoš, već Dostojevski i motiv đavola u njegovu romanu *Braća Karamazovi*. Pižurica lucidno zapaža sličnosti, ali i razlike u tretmanu i funkciji motiva đavola kod Lalića i Dostojevskog, a za Lalićeva đavola dodaje i ovo: „Uz to što je estetski fenomen u literaturi – đavo Mihaila Lalića je i simbol života glavnog junaka *Lelejske gore* i predjela u kojima se kreće.“¹¹ Posebna poglavlja studije Lalić posvećuje seljaštvu, neobično slabo zastupljenom u tome Lalićevu djelu, i funkciji prirode i pejzaža koji čine značajni strukturni sloj romana. Pižurica primjećuje i izvjesnu žanrovsku polimorfnost *Lelejske gore*, u zasebnim poglavljima dajući prostora i lirskim i dramskim elementima, pa veli: „Ako doživljaj (doživljavanje), događaj (događanje) i dijalog (radnja)

¹⁰ Isto, str. 110.

¹¹ Isto, str. 203.

smatramo primarnim osnovama lirike, epike i drame – onda je *Lelejska gora*, poput *Gorskog vijenca*, egzemplaran uzorak sjedinjenosti tih odlika u jednom književnom djelu. Time taj roman pokazuje da je simbioza tih triju rodova moguća, čak poželjna, te da su u epskom djelu najljepša baš ona mjesta u kojima do izražaja dolazi emocionalna strana glavnog junaka djela i lica sa kojima je u kontaktu. Brojni dijalози *Lelejske gore* pokazuju dramu junaka i, u suštini, dramsku zasnovanost toga najkrupnijeg djela ovoga pisca.¹² Kao postupak lirizacije epskoga tkiva može se tumačiti i uvođenje pjesme u strukturu romana, pa Pižurica pažnju poklanja i tome elementu romana, ukazujući i na funkciju odlomka poslanice Petra I, Njegoševih stihova te stihova Radosava Ljumovića i Marka Miljanova, smještenih na početku poglavlja kao epigrafa koji osvjetljavaju tok zbivanja u poglavlju i ukazuju na smjer razvoja radnje. Jedini lik kojem Pižurica, pored Tajovića, poklanja podrobniju pažnju u analizi jeste lik Vukole Taslača, ukazujući na njegov višestruki značaj i ulogu simbola, svojevrsnog duhovnog orijentira autora romana. Kad se zna da je Taslač u romanu pripadnik ideologije suprotstavljene Ladu Tajoviću i partizanskome pokretu, Pižurici interpretacija toga lika dobro dođe kako bi s Lalićeva djela mogao skinuti balast zamjerki o crno-bijeloj karakterizaciji likova: „Odnosom prema Taslaču i simbolikom koju mu je dao Lalić je raspršio proizvoljne ocjene kafanske kritike da je stranu kojoj je sam pripadao slikao ružičastim bojama, a da je suprotnu stranu isforsirano crnio. Uzimajući Taslača i njegovu šekiru za jedan od simbola svoje proze Lalić se vraćao tradiciji i njenim vrijednostima.“¹³ Stilsku ravan romana Pižurica minuciozno analizira ispitujući motive sunca, rijeke Lima ili osmeračko-deseteračkoga tona Lalićeve rečenice. Pokazuje i u tim analizama izvanrednu upućenost u najsloženije književnoteorijske probleme, ali i izuzetnu posvećenost Lalićevu djelu i poznavanje i najsitnijih pojedinosti kako njegova ukupnoga opusa, tako i romana *Lelejska gora* posebno. Posljednje poglavlje studije Pižurica je s pravom posvetio odnosu Njegoša i Lalića. Iscrpno interpretirajući bliskosti dva pisca na idejnome, tematskome, pa i stilsko-izražajnome nivou, Pižurica se još jednom osvjedočio kao izuzetan poznavalac poetika dvaju najznačajnijih crnogorskih pisaca, ali i književni istoričar istančanoga dara da prepozna, analizira i uporedi literarne fenomene nacionalne i svjetske književnosti. O njegovoj studiji posvećenoj *Lelejskoj gori* Radivoje Šuković je, uočavajući njenu višestruku vrijednost, zapisao: „Studija Krsta Pižurice ozbiljan je doprinos naučnom vrednovanju ne samo jednog romana, već i Lalićevog proznog stvaralaštva u cjelini. Ona je i podsticajna za sve one stručnjake koji tragaju za pronalaženjem i primjenom

¹² Isto, str. 245.

¹³ Isto, str. 305.

novih interpretativnih postupaka u analizi književnih djela. Njeno je mjesto i u širem krugu literature koja se bavi metodikom nastave književnosti.¹⁴

I u studiji „Simbolika i zbilja Lalićeve *Hajke*“¹⁵ Pižurica poseže za širokim zahvatom, koncipirajući svoju analizu kao cjelovit uvid u poetiku toga Lalićeva romana. Već na početku određuje temu romana – hajka na čovjeka, temu koja u Lalićevu opusu ima posebno mjesto javljajući se u čak petnaestak pripovjedaka i četiri romana. Po Pižuričinim riječima, Lalić je u *Hajci* slikao zlo u dejstvu, otrgnuto s lanca moralnosti, s nebrojenim emanacijama, tragaajući za „korijenima zla u čovjeku i njegovom biću.“¹⁶ Temu hajke na čovjeka Lalić je manirom izvrsnoga pripovjedača izdigao na nivo opštosti. Pisac i u tome romanu dočarava ambijent svoga zavičaja, smještajući radnju romana u početak ratne 1943. godine, no Pižurica ne propušta da uoči na koji način se zbivanja opisana u *Hajci* prepliću s mitološkim obrascima prethrišćanske i hrišćanske ere i drevnih civilizacija, osvjetljavajući iskonsku dubinu ljudskoga zla kao pokretača svih nedaća. U funkciji univerzalizacije teme, odnosno motiva, Lalić poseže za svojevrsnom citatnošću, budući da radnja romana u izvjesnom smislu reflektuje odlomke iz crkvene lektire Paška Popovića, lika s čijim se životnim svjetonazorom susrijećemo na samome početku romana. Pižurica pažnju poklanja i motivima đavola, snova, predskazanja i sl. kao slojevima bremenite simboličke ravni *Hajke*. Razgranavanje fabularnih tokova u romanu, egzistiranje većeg broja tematskih cjelina koji gotovo da čine samostalne mikronarativne entitete, Pižuricu napućuju na zaključak da bi se *Hajka* žanrovski mogla odrediti kao tip paralelnog romana. Autor studije i tome Lalićevu djelu pristupa s izraženim kritičkim nervom pa primjećuje da bi obilje detalja moglo ugušiti naraciju, svesti je na suhoparno hroničarstvo, no Lalićev pjesnički jezik, uvođenje pjesme i lirsko nijansiranje, nadvladavaju tu opasnost. Postupno analizirajući fabulu, likove i dr. elemente poetike Lalićeva romana, Pižurica iznosi pojedine zaključke koji odišu atmosferom istinskoga uživanja u analizirani tekst: „Lalić impresionira umješnošću slikanja ljudi i atmosfere. U njegovom opisu hajke ne cilikću samo mitraljezi, ne gruvaju samo bacači – vidi se čovjek u ratu.“¹⁷ U analizi romana kompleksne strukture Pižurica razdvaja dva korpusa likova – progonjene i hajkače, uspjele opisujući kako psihologiju ta dva korpusa kao cjelina tako i postupke

¹⁴ Radivoje Šuković, „Studija Krsta Pižurice o Lalićevoj 'Lelejskoj gori'“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici*, VII, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2003, str. 330.

¹⁵ Krsto Pižurica, „Simbolika i zbilja Lalićeve *Hajke*“, u: *Poezija i proza (književna kritika)*, KPZP, Podgorica, 2001, str. 66–191.

¹⁶ Isto, str. 67.

¹⁷ Isto, str. 100.

psihološke profilacije pojedinih likova. Iscrpno Pižurica analizira sve nijanse karakterizacije heterogene skupine hajkača, četnika, muslimana i okupatora, a u opisima karakterizacije pojedinih likova nerijetko traži literarne paralele. Nije slučajno što mu je referencijalni okvir u tome smislu Njegoševo djelo. Posebnu cjelinu studije Pižurica posvećuje tragovima usmenoga nasljeđa u Lalićevu romanu, apostrofirajući u prvome redu prisustvo poslovice i pjesama kao funkcionalnih elemenata Lalićeve naracije koji čine tekst lirskim, poetizovanijim, simbolički polivalentnim. Socijalni aspekt života polimskoga seljaka, napose crnogorskoga čovjeka, Lalić u *Hajci* srazmjerno manje aktuelizira, zapravo je, u fabuli čija je okosnica hajka, taj aspekt morao dobiti manje mjesta nego u nekim drugim Lalićevim djelima, ali je ipak nezaobilazan u karakterizaciji likova ili, kad je riječ o opisu muslimanskoga načina života, cijele jedne socio-konfesionalne skupine. O funkciji citata i pisma, koji ilustruju atmosferu, uklapaju se u narativne tokove i zrače simbolikom i značenjem, Pižurica piše u zasebnom odjeljku studije. Motive *Hajke* u kojima se kritički ocjenjuje partijska praksa, Pižurica detaljno analizira, podvodeći ih pod odrednicu tendencije književnoga djela. U tom svijetlu, može se sagledati i Lalićev odnos prema likovima, da se ipak mora naglasiti da razumljiva naklonost jednoj grupi likova ne podrazumijeva crno-bijelu karakterizaciju. U Lalićevu slučaju riječ je o pažljivom nijansiranju i psihološkoj motivaciji, istorijskoj kontekstualizaciji i specifičnoj angažovanosti, koja ne ostavlja mjesta takvim primjedbama. U završnim napomenama, Pižurica nabraja i sve one sitnije elemente romeske strukture kojima se može prigovoriti, poput stilske razvučenosti, epske raspričanosti i sl. no ipak zaključuje: „Roman je sve to primio, toliko lijepo i dobro da se doživljava kao grč, drama, let u život. U tom smislu je i njegov završetak. Lalić se romanu povratio i u preradi dao građevinu, koja čuva trenutak naše istorije i uvodi nas u evropsku književnost. To i idejom, i temom, i umjetničkom obradom.“¹⁸

U odnosu na prethodne, studija o Lalićevu romanu-prvijenju, *Svadbi*, „Crn gavrane ne nadleći često (O umjetničkoj strukturi i dometima Lalićeve *Svadbe*)“, srazmjerno je manjega obima, ali je strukturirana na identičan način, kao široko zasnovan uvid u poetiku romana. Na samome početku objašnjava genezu Lalićeva stasavanja od pripovjedača do romanopisca. Notira i prisustvo teme Kolašina i revolucije u Lalićevu djelu do *Svadbe* i ukazuje da je već motom romana autor nagovijestio sintezu određenoga stanja i psihološkoga života ljudi na geografskome prostoru ševeroistočnoga dijela Crne Gore. Ni tema četničkog zatvora u Kolašinu 1942–1943. godine, zapaža Pižurica, kod Lalića nije novost, a s tim u vezi motivi izdaje i okupatora, značajno

¹⁸ Isto, str. 191.

prisutni i u drugim Lalićevim ratnim romanima, posebno su inspirativni Pižurici koji naglašava kako Lalić kao realista objektivno dočarava društvenu realnost. Kako je strukturiranje likova u Pižuričinim kritikama neizbježni element analize teksta, to ni ovđe ne propušta da približi postupke karakterizacije likova četnika i tamničara u djelu. Na drugome vrijednosnome i ideološkome polu nalaze se likovi zatočenika, kojima pripada i glavni junak romana, Tadija Čemerkić. Preko tih likova Lalić donosi cijelu socio-političku panoramu istorijskoga trenutka. Približavajući tehnike karakterizacije tih likova, kako sam veli, likova „dražih piscu“, autor studije primjećuje da se u tom sloju romana zapaža određena patetičnost, karakteristična za *Svadbu* u cjelini. Ako Pižurčina posvećenost Lalićevu djelu ponekad djeluje odveć izražena, ovakvim ocjenama zasigurno se ne može odreći kvalitet kritičke promišljenosti i objektivističke akribije. Za Čemerkića Pižurica veli ovo: „Pravi narodni predstavnik, nosilac u romanu ideje otpora, Čemerkić je silovit i simboličan i u drugim prilikama u kojima se iskazuje odnos i konstatuje stanje. On je u središtu pišćevih interesovanja, čak i onda kada se roman razuđuje i novi junaci uvode u akciju. On je epicentar zbivanja i događanja.“¹⁹ Od kompozicionih elemenata djela Pižurica izdvađa govor, analizirajući njegovu stilsko-izražajnu funkciju, i san, koji sa svojim simboličkim potencijalima ističu homogenost svijesti glavnoga junaka Tadije Čemerkića i „dosljednost etičkim i političkim idealima nosilaca otpora zlu.“ I u ovome Lalićevu romanu pjesma kao element teksta zaprema značajno mjesto, što autoru studije daje povoda da detaljno raščlani sve njezine oblike i funkcije u strukturi djela – od slobodarskih narodnih stihova, preko rugalica, deseteračkih stihova nadojenih simbolikom do pjesama zavjeta i oproštaja zatvorenika sa snažnom etičkom komponentom. Pižurica posebno raspravlja i o motivu osvete, s njegovim snažnim značenjem i etičkom dimenzijom, izrazito prisutnom u Lalićevu djelu u cjelini, a njegovoj pažljivoj analizi ne promiče ni naslovni leksem, pa će o njemu reći ovo: „Uz istorijsku dimenziju, s obzirom na naslov Lalićeva romana, leksem je dobio i šire značenje, koje implicira rađanje života u svim vidovima. Zato simboliku *Svadbe* ne treba vezivati samo za bjekstvo partizana sa Mateševa, za rat i revoluciju i Čemerkićevo vjenčanje s puškom, već je njena simbolika sveobuhvatnija, šira i sadržajnija. (...) Riječju, *Svadba* je simboličan naslov za tekst koji nije pisan isključivo (i samo) iz umjetničkih pobuda.“²⁰ Nezaobilazni segment Pižuricine analize jeste, kao i u ostalim radovima o Laliću, odnos Lalićeva teksta prema Njegošu. Analizirani primjeri iz *Svadbe* potvrdili su opravdanost takvoga pristupa i još jednom ukazali na nesumnjivu i izraženu bliskost dva

¹⁹ Krsto Pižurica, „Crn gavrane ne nadleći često (O umjetničkoj strukturi i dometima Lalićeve *Svadbe*)“, u: *Žuborna kazivanja*, Stručna knjiga, Podgorica, 1992, str. 110.

²⁰ Isto, str. 125.

pisca, ponikla iz iste tradicije, kako u domenu idejne artikulacije, tako i u sferi stilsko-izražajne simbolike, strukturiranja likova, tematske slojevitosti i sl. O mjestu *Svadbe* u ukupnome Lalićevu opusu, ali i u korpusu crnogorske književne tradicije, Pižurica autoritativno sudi: „*Svadba* je prolegomena u Lalićev svijet revolucije i poetiku njegovog književnog djela. Lalić je u glavnom junaku djela ovaplotio duh, moral, filozofiju i nacionalne osobenosti crnogorskog čovjeka u tolikoj mjeri da se može reći da poslije Njegoša i Ljubišinih likova crnogorska proza reprezentativnije ličnosti od njega nije imala. U strukturnom pogledu, kao i u pogledu stila i jezika *Svadba* anticipira skoro sve odlike Lalićeva budućeg književnog oblikovanja društvene stvarnosti. Oslanjajući se na poetiku Njegoša i narodnog pjesnika, on je u svoje djelo unosio sve odlike narodnog pjesništva koji su doprinosili njegovom potpunijem uronjavanju u narodni život i adekvatnijem iskazu svijeta što ga je u sebi nosio.“²¹

Studijom „‘Ratna sreća’ Mihaila Lalića i *Ratna sreća* nesrećnih Crnogoraca“ Pižurica se pozabavio poetikom prvoga romana tetralogije koju još čine romani *Zatočnici*, *Dokle gora zazeleni* i *Gledajući dolje na drumove*. Provjereni postupak analize, primijenjen na drugim Lalićevim romanima, Pižurica nije iznevjerio ni u ovoj studiji dajući cjelovitu analizu romana u 14 poglavlja. Već u prvim rečenicama studije on se određuje prema specifičnome pripovjednom postupku i žanrovskoj polimorfности naznačenoga teksta: „Svojevrstan spoj prošlosti i sadašnjosti Peja Grujovića, koji je narator i glavni junak, ovaj roman je mješavina uspomena, memoara, zapisa, razmišljanja, a sve to pretpostavljeno jednom cilju i ideji. Zbog toga je i privlačnost ovog teksta i ipak određeni domet njegove umjetničke vrijednosti.“²² Takva struktura nameće i dilemu oko teme djela, s obzirom na dekomponovanost fabule, vremenske planove koji se u njemu ukrštaju i specifičnu formu predstavljanja stvarnosti. Pižurica temu djela definiše ovako: „Tema romana je ratna sreća crnogorskog načina života i društvena stvarnost Crne Gore sa kraja 19. i dva stoljeća 20. vijeka, kao i perioda koji je neposredno prethodio izbijanju Drugog svjetskog rata. Metaforično rečeno: vulkansko grotlo crnogorskog života prve polovine dvadesetog vijeka je tema Lalićeva romana *Ratna sreća*.“²³ Autor studije zapaža strukturne manjkavosti djela. U prvome redu to su veliki broj nediferenciranih likova, epizode bez pravoga opravdanja, folklorno-hroničarsko pripovijedanje, no uprkos svim tim falinkama, Pižurica drži da je roman u ukupnosti svoje realizacije ipak prevladao te zamjerke te da ga je žanrovski još uže moguće odrediti kao roman-hroniku, prvi društveni roman društvene

²¹ Isto, str. 116.

²² Krsto Pižurica, „‘Ratna sreća’ Mihaila Lalića i *Ratna sreća* nesrećnih Crnogoraca“, u: *Veličina odabranih*, Unireks, Podgorica, 2005, str. 334.

²³ Isto, str. 339.

tematike u crnogorskoj književnosti. Crnogorsku društvenu stvarnost Lalić je u tome romanu prikazao na primjeru jedne crnogorske porodice, relativno visokoga ranga, s čijim članovima „se šetao prostorom i vremenom“. Riječ je o barjaktarskoj porodici Vučka Mašova Grujovića. Na primjeru te porodice, čije članove slika s više ili manje detalja, Lalić je prikazao crnogorsko društvo u rasponu od pola vijeka, njegovu transformaciju i prilagođavanje novim istorijskim okolnostima. No Pižurica se ne zadržava ni na određenju romana samo kao društvene hronike, već, potencirajući funkciju glavnoga junaka-naratora Peja Grujovića, povlači paralelu s likom Lada Tajovića, i konstatuje: „Mislimo da je *Ratna sreća* lični živopis Peja Grujovića i hronika crnogorske stvarnosti. Njegov živopis sabirnim sočivom okuplja epizode i strukturne linije romana, o njega se sve kači, od njega idu sižejne linije teksta. Prividni kazivač Lalićeve spomenute tetralogije Pejo Grujović je i njezin glavni junak, pa u onome dijelu Lalićeve literarne materije do pojave Lada Tajovića, Pejo je glavni junak, dakle reprezentant. Ta dva lika su dva himalajska vrha Lalićeve proze, ostalo su podvrhovi, doline i brežuljci. Ako Peja Grujovića smatramo crnogorskom tradicijom, a ono što mi u njemu vidimo crnogorskom istorijom, a Lada Tajovića, naravno uz drugo, izdankom crnogorskoga tradicionalnog duha – onda pisac ovih redova Peja Grujovića i njegov široki filozofski spektar misli i ideja smatra, ponavljam, u jednom širem kontekstu, duhovnim pretkom Lada Tajovića, ocem dijela njegove duhovnosti. Lado Tajović je, dakle, proizašao iz Pejove duhovne atmosfere i etičnosti, on je duhovna nadgradnja Pejove filozofije života.“²⁴ Ovaj nešto duži navod donosimo kao ilustraciju umijeća kritičara da interpretaciju složenih literarnih fenomena sažme do enciklopedijske zgusnutosti, približavajući efektno u sintezi ključne determinante dva najznačajnija lika Lalićeve proze, a moglo bi se reći i crnogorske literature XX vijeka. Kao i u drugim radnjama, i u ovoj studiji Pižurica svoj analitički nerv izoštrava prema nosećim motivima djela, posebno su tako sugestivne njegove opservacije o motivu nesloge i ništa manje prisutnome motivu degeneracije tradicionalnih etičkih načela u crnogorskome društvu na prijelazu stoljeća. Ne ostaju bez opservacija ni oni segmenti Lalićeva djela u kojima je predstavljen seoski svijet ali i svijet u nastajanju – činovnici i trgovci, a posebnu pažnju Pižurica poklanja aktivnostima crnogorske studentske omladine u Beogradu, plastično oslikanim u Lalićevu romanu. Hroničarski karakter proze, po mišljenju autora studije, dodatno naglašava etnološko-folklorni sloj romana, pa se i na njemu Pižurica zadržava, prateći ga koliko u tematskoj toliko i u stilskoj ravni. I u toj studiji Pižurica je analizirao postupak uvođenja u prozno tkivo pjesme kao specifičnoga vida oblikovanja spoljnog svijeta i načina pišćeva

²⁴ Isto, str. 347.

izraza i odnosa prema tom svijetu, što je karakteristika Lalićeva romanesknog prosede. Dotičući se antropološko-etičkih aspekata opisa crnogorskoga društva naznačenoga perioda u romanu *Ratna sreća* Pižurica Lalićev postupak imenuje vivisekcijom crnogorskoga patrijarhalnog morala, naglašavajući da će Lalić taj proces nastaviti i u preostalim djelovima tetralogije. Od drugih bitnih motiva u djelu Pižurica posebno analizira topos putovanja te funkciju pisma i citata, dotičući se i pejzaža, sna i motiva smrti i uzaludnosti, kao prepoznatljivih elemenata Lalićeve poetike. Kompleksnu analizu toga Lalićeva romana Pižurica zaključuje riječima: „Za naše pojmove kratkovjekog života *Ratna sreća* je vrijedna slika dijela crnogorskog života, uspješna demistifikacija crnogorskog patrijarhalnog morala i put ka sintezi društvenog života Crne Gore prve polovine dvadesetog vijeka. U romanu vijori žalopjka pobjednika, kome se smijulji **ratna sreća**.“²⁵

Pižuričina posvećenost djelu Mihaila Lalića bez pandana je u južnoslovenskim književnokritičkim krugovima. Analiza njegova ukupnog bavljenja Lalićem zahtijevala bi zasebnu monografiju. Mi smo se, u nastojanju da predložimo makar osnovne tokove njegova književnokritičkoga rada, zadržali samo na nekoliko reprezentativnih uzoraka, koji, bar se nadamo, mogu poslužiti za ocrtavanje kritičarskoga portreta Krsta Pižurice. U kojoj je mjeri Pižurica pronikao u gotovo sve važnije aspekte Lalićeva stvaralaštva neka kao ilustracija posluži nekoliko selektivno pobrojanih naslova njegovih studija, ogleda i osvrtu posvećenih Laliću: *Njegoš i Lalić*, *Pjesnička slika vode u prozi Mihaila Lalića*, *Problemi morala u prozi Mihaila Lalića*, „Misaona mozaičnost Lalićeva ‘Prelaznog perioda’“, „Prutom po vodi – posljednja faza Lalićevog stvaralaštva“, „Pokušaj jedne paralele (Đavo u romanu ‘Braća Karamazovi’ i đavo u ‘Lelejskoj gori’“, „Uz Lalićev roman ‘Gledajući dolje na drumove’“, „Tragom pripovjedne proze M. Lalića“, „Jedan pogled na Lalićev roman ‘Dokle gora zazeleni’“, „Lalićevi junaci između života i partijske dogme“, „Verzije ‘Hajke’“, „Poslovice, izreke i aforizmi u prozi Mihaila Lalića“, „Nova verzija ‘Svadbe’“, „Motiv samoubistva u prozi M. Lalića“, „Koncept priče u prozi M. Lalića“, „Mihailo Lalić – esejista i kritičar“, „Pjesma u Lalićevoj prozi“, „Ženski likovi u prozi Mihaila Lalića“, „Zmija kao stilski fenomen u jeziku Lalićevih junaka“, „Tri Tamare trojice pjesnika“...

Pižuričin naučnoknjiževni prosede karakteriše svojevrtni metodološki eklekticizam. Po širini zahvata, globalnoj koncepciji, prosudbi vrijednosti i sl. njegove studije nesumnjivo pripadaju istoriji književnosti, no na mikroplanu, u analizi pojedinih fenomena književnoumjetničkoga teksta, ocjeni i lucidnome zapažanju, njegovi radovi bliži su književnokritičkome diskursu.

²⁵ Isto, str. 412.

Međutim, izvan tih nedoumica u vezi s disciplinom nauke o književnosti kojoj pripadaju, Pižuričini prilozi ne robuju unaprijed zadatim shemama analize i ocjene umjetničke vrijednosti djela. Naprotiv, on kritički pristup prilagođava konkretnome tekstu, suvereno vladajući književnoteorijskom aparaturom, oslanjajući se mahom na tradiciju ruskoga formalizma, strukturalizma, ali i marksističke i ništa manje stilističke kritike. Na stilscome planu Pižuričini prepoznatljivi uzori su veliki autoriteti književnokritičke misli, poput Bjelinškoga, Skerlića ili Barca. I nijesu to samo implicitni uticaji, već jasne referencije na autore kojima Pižurica odaje priznanje kad god se za to ukaže prilika. U cjelini uzev, Pižuričin doprinos konstituisanju moderne književne montenegrizike od višestrukoga je značaja. Nema sumnje da je njegova uloga u kritičkoj valorizaciji Njegoševa, i posebno Lalićeva djela, izuzetno velika no ne treba smetnuti s uma ni druge segmente njegova rada, kao što su postojano i marljivo naučno bavljenje crnogorskom poetskom tradicijom, od Njegoša i Stefana Perovića Cuce do savremenih pjesnika. Prisutan na crnogorskoj književnokritičkoj sceni već pola vijeka, Krsto Pižurica manirom istinskoga intelektualca i nenametljivoga proučavaoca literature, ostavlja izuzetan trag u crnogorskoj nauci o književnosti.

Bibliografija

- Kalezić, Slobodan: „Krsto Pižurica i disertacija o Laliću“, u knjizi: *No – lit. Ogledi i fragmenti o crnogorskim piscima dvadesetog vijeka*, Centar za kulturu Nikšić, Nikšić, 2007.
- Martinović, Dušan: „Krsto R. Pižurica“, *Portreti IX*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2006.
- Pižurica, Krsto: „Crn gavrane ne nadleći često (O umjetničkoj strukturi i dometima Lalićeve *Svadbe*)“, u: *Žuborna kazivanja*, Stručna knjiga, Podgorica, 1992.
- Pižurica, Krsto: „Dode tako jedno zlo proljeće i sve pokosi (Struktura i kompozicija romana *Zlo proljeće*)“, *Njegoš i Lalić*, Unireks, Podgorica, 1994.
- Pižurica, Krsto: „‘Ratna sreća’ Mihaila Lalića i *Ratna sreća* nesrećnih Crnogoraca“, u: *Veličina odabranih*, Unireks, Podgorica, 2005.
- Pižurica, Krsto: „Simbolika i zbilja Lalićeve *Hajke*“, u: *Poezija i proza (književna kritika)*, KPZP, Podgorica, 2001.
- Pižurica, Krsto: *Njegoš i oko njega*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011.
- Pižurica, Krsto: *Tragika i trijumf. O Lelejskoj gori Mihaila Lalića*, KPZP, Podgorica, 1996.

- Šuković, Radivoje: „Njegoš i Njegoševo književno djelo u radovima Krsta Pižurice“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 1, Podgorica, 2005.
- Šuković, Radivoje: „Studija Krsta Pižurice o Lalićevoj ‘Lelejskoj gori’“, u: Slobodan Kalezić, *Crnogorska književnost u književnoj kritici*, VII, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2003.

Aleksandar RADOMAN

LALIĆ’S NOVELS AS INTERPRETED BY KRSTO PIŽURICA

In this paper, the author provides an overview of the contribution of Krsto Pižurica to the study of Mihailo Lalić’s novels. Pižurica’s literary analysis is characterized by a kind of methodological eclecticism. In terms of scope, global concept, value judgments and the like, his studies undoubtedly belong to the history of literature, but at the micro level, in the analysis of particular phenomena of a literary-artistic text, evaluation and lucid observation, his papers are closer to literary criticism discourse. Generally speaking, Pižurica’s contribution to the establishment of modern literary Montenegristics is of utmost significance. There is no doubt that his role in the critical evaluation of Njegoš’s, and especially Lalić’s works is exceptional, but other segments of his work, such as persistent and diligent scientific dealing with Montenegrin poetical tradition, from Njegoš and Stefan Perović Cuca to modern poets should not be noted as well.

Key words: *Krsto Pižurica, Mihailo Lalić, history of literature, poetics, novel*